

DEJAN D. MARKOVIĆ

ANTOLOGIJA ZEN POEZIJE
KINE I JAPANA

ostani gladan,
ostani neznanica...

Beograd
2014.
DERETA

*Svitac je proleteo: „Pogledaj!“ , skoro da sam rekao –
Ali bio sam sâm.*

– Tađi

Tri reda su dovoljna!

– Tagore

*Na našem putu, mi ne idemo uvek u jednom pravcu.
Ponekad idemo na istok, ponekad na zapad. Otići
jednu milju u pravcu zapada, znači vratiti se
jednu milju na istok.*

– Šunrju Suzuki-roši, prvi učitelj Zen centra,
San Francisko i dolina Karmel

*Iako je ponoć, ovde je zora.
Iako dolazi zora, ponoć je.*

– Dogen-zenđi,
osnivač soto zen budizma u Japanu

*Ni u jednoj umetnosti ne postoji ništa što je po samoj svojoj
suštini zen, uprkos načinu na koji neki izgleda tumače zen
načela. Čovek je taj koji unosi zen u umetnost kojom se bavi.*

– Gempo Nakamura, opat hrama Điši-in u Kjotu

*Ništa u ovom svetu se ne daje na
poklon. Sve što treba naučiti, mora se
naučiti na težak način.*

– Karlos Kastaneda, Točak vremena,
iz Učenja don Huana

SADRŽAJ

Predgovor	9
Uvod	37
Kineska zen poezija.....	43
Japanska zen poezija	75
Han-šan: Pesme Hladne planine	105
Ludi Oblak: Ikjuove zen pesme	121
Na istočnom rubu Mlečnog puta:	
Rjokanove zen pesme	145
Pogovor	159
O prevođenju i o prevodiocu	162

PREDGOVOR

Poezija je najuzvišeniji oblik komunikacije,
daleko iznad bilo koje druge umetnosti.

1

Živimo usred tzv. 'visoko razvijene zapadnjačke civilizacije', bez presedana u ljudskoj istoriji, u kojoj su kultura i umetnost, čini se, nestale (kada su Gandija jednom pitali šta misli o zapadnjačkoj civilizaciji, on je jasno i glasno odgovorio: „Mislim da je to dobra ideja!“). Živimo u dehumanizujućem svetu koji prelazi u čistu simulaciju samog sebe. U vremenu koje se razlikuje od Hladnog rata, isto toliko koliko se razlikuje od srednjeg veka, tako da prošlost ne nudi nikakvu osnovu za poređenje. Naša planeta je i dalje sve sjedinjenija i istovremeno sve fragmentisanija, a razlika između rata i mira se gubi. Više nema svetskih ratova, ali umesto njih su sada tu lokalni ratovi, koji su sve češći, brojniji i suroviji. Političke i ekonomske integracije i dalje rastu, ali nemaju moć da sačuvaju mir, jer ni materijalno bogatstvo ni zakoni ne mogu zaustaviti rat.

Skoro svakodnevno se suočavamo s aluzijama na čovekovu „mehanizovanost“, njegov gubitak subjektiviteta, rušenje Života i Slobode, „gvozdeni kavez“ racionalnosti, rastuću kontrolu nad ljudima putem nehumanih

tehnologija koje ukidaju Vreme i Prostor, kolektivnu neslobodu... i najviše zastrašujuću žrtvu ovoga veka: smrtnu agoniju osećanja. Ljudi širom zapadnog sveta osećaju sve veći nedostatak samopouzdanja, sopstvene čvrstine – celovitosti. Ovaj nedostatak se može, takođe, okarakterisati i kao inhibiranost i otuđenost koju ljudi osećaju u svom privatnom životu i radu. Istovremeno, ljudi su gladni dokolice, šetnji po poljima i planinama, bavljenja sportom ili jednostavno – aktivnijeg i sadržajnijeg života. Sve je sada drugačije, ali nema mesta za brigu: sve je takođe isto – čovekovi suštinski problemi istovetni su kao i pre dve i po hiljade godina, kada je Šakjamuni (Buda) ugledao zvezdu Danicu, prosvetlio se i rekao: „U jednom trenutku spoznah čitav kosmos.“

Patnja, rođenje, smrt, starost, bolest, tuga... „Mnogo je bola i tuge u našim srcima... Rasula sam se po podu kao niska bisera – i to onih jeftinih...“, stajalo je u jednom pismu koje sam primio u Vankuveru tokom poslednjeg (?) bombardovanja Beograda. Razmišljanja poput ovih verovatno su bila ta koja su navela istorijskog Budu Šakjamunija da primeti da „okean nije ni dovoljno veliki, niti dovoljno dubok da bi primio suze koje kroz milione postojanja ispunjavaju oči jednog jedinog čoveka“. Naša svest, otupe-la nakon decenija masovnih pokolja širom sveta, prepuna je tuge i bola. Samo oni koji su u velikoj meri ili u potpunosti izgubili osećaj za direktan i neposredan kontakt sa životom, mogli su da podnesu i tolerišu ono što smo svi videli, a da ne polude: holokaust Hitlerovih koncentracionih logora, manje-više trenutnu smrt 200.000 ljudi u besramnom slučaju „Debelog dečka“ – bombe koja je spuštена padobranom da bi eksplodirala u Hirošimi petnaest minuta nakon što su svi američki avioni odleteli i

što su se oglasile sirene za prestanak svake opasnosti, da bi broj žrtava bio što veći – i miliona vojnika i civila poginulih na mestima kao što su Kampučija, Vijetnam, Koreja, Bliski istok, Avganistan, naša Jugoslavija, Irak...

Bez obzira na to koliko brze i kompleksne bile naše mašine, mi smo ipak – srećom – još uvek ljudi. Neki pokušavaju da „reše problem“ sedećom meditacijom, neki drugi koriste alkohol i droge – ali ih to samo još više izoluje od spoljašnjeg sveta. Bio on svestan ili ne, ovaj eskapizam otkriva suštinsku urođenu kontradiktornost moderne civilizacije. Čovek žudi za sopstvenom beskrajnom evolucijom koju, međutim, onemogućava upravo ono što je on stvorio sam za sebe. Čovečanstvo je žrtva tvorevina svojih sopstvenih ruku. Život koji živi „civilizovanija“ polovina naše neshvaćene planete je sve destruktivniji, siromašniji i ugroženiji. Savladavanje ove prepreke, obnavljanje izgubljenog subjektiviteta kao i samog života, neodložan je problem čitavog čovečanstva. *Raison d'être* zen budizma leži upravo u savladavanju pomenute urođene kontradiktornosti moderne civilizacije. Zen nas ne uči kako da se uzdignemo iznad ovog sveta, kako da pobegnemo iz njega, već kako da živimo u njemu. Rekao bih da je on najbliže onom što kaže Geše Vangjal, stari lama s licem koje kao da je od kovanog zlata, koji živi u predgrađu Nju Džersija: „Suoči se s njim. Ne beži. Okreni se i suoči se s njim.“ Drugim rečima, zen je put koji nas vodi natrag ka nama samima. Povratak Svemu, povratak izvoru Svega.

Slediti zen, znači slediti put ka samom sebi. Probuditi u sebi istinsko sopstvo (Buda-priroda, tj. podloga savršenstva/potpunosti, ništa drugo do naša prvobitna, istinska ljudska priroda – *neposredno* iskustvo, bez obzira na njegovu sadržinu: kad kažemo da je iskustveni čin

neposredan, želimo da naglasimo da on poseduje subjektivnu neposrednost, ili unutarnju živost. Samo *sadašnje* iskustvo poseduje takvu neposrednost. Buduća iskustva još ne postoje, a neposrednost prošlih iskustava već je iščezla. Prema tome, naše sopstvo, tj. „ličnost“ prebiva isključivo u – *sadašnjosti*.

Jednom prilikom, u Vankuveru sam prisustvovao veoma interesantnom razgovoru čija je tema bila poetska igra koju Japanci tradicionalno igraju za Novu godinu, a koja se zasniva na poznavanju pesama iz čuvene antologije *Ogura hjakunin išu* (1235?). U toj kolekciji od 100 tanka pesama, 100 drevnih japanskih pesnika obožava mesec i cveće, i pokušava da uđe u trag tajnama prirode u pupoljcima, pticama, vetru, snegu i mesecu. Naravno, veliki broj tih pesama takođe peva o ljudskim osećanjima i o ljubavi – uvek s izuzetnom suptilnošću i sofisticiranošću. Savremeni čovek, u potpunosti potonuo u materijalizam, u čijoj je žiži interesovanja preveliki broj površnih (čitaj: pogrešnih) stvari, i koji je postao vrhunski ekspert za egoizam, oportunistički i hedonizam, teško da je taj koji će ceniti takve pesme. I zato, hajde da dvema od ovih pesama, na silu, dodamo još jedan red, da bismo ih učinili njemu prikladnijim. I neka taj stih glasi: „*Ali ja želim i nešto para!*“

Prva je pesma slavnog Jamabea:

*Krenuo sam duž obale,
Morske obale u Togou,
I video blistavo beli vrh
Fuđija koji se rumeneo
Kroz guste pahulje snega.*

I tu, na kraju, sada dodajmo:

Ali ja želim i nešto para!

Uradimo ovo isto s još jednom pesmom:

*Čujem zov jelena koji dira u srce
Visoko gore iz planine,
Dok gazim po javorovom lišću
Koje je vetar razbacao na sve strane,
Ove tužne, tužne jeseni.
Ali ja želim i nešto para!*

Ma kakvo osluškivanje jelenovog zova i gaženje po javorovom lišću duboko u planinama i tugovanje! Da mi je samo nešto *para* (reč za koju bi se moglo reći da je postala globalna mantra), mogao bih da odem u neko mondensko letovalište i da se tamo super provedem!...

Savremen čovek je prepun priča o menjanju sveta i reformisanju društva. Međutim, svet mogu promeniti samo oni koji su se prethodno *sami promenili*, a prvi korak u reformisanju društva je reformisanje *samog sebe* – sopstveno buđenje. Kako se reformisati, kako se probuditi?

U drevna vremena, car kineske dinastije T'ang, po imenu Koso, upitao je jednog mudraca koji je sledio tao u planinama: „Ti čitav svoj život provodiš duboko u planinama. Kakvu blagodet pružaju takva mesta?“ Na šta mu je taj čovek planina u stihu odgovorio:

*Čega ima u planinama?
U planinama je mnogo belih oblaka.
Ali to je nešto u čemu možeš da uživaš samo
ako postaneš ono što jesi.
Ja ih ne mogu uzeti i dati ti ih na poklon.*

Ovim rečima, on je jasno istakao loše strane pripadanja visokom staležu. Konfučije je, između ostalog, u ovom kontekstu istakao ličnu nezavisnost i život bez ičije kontrole kada je rekao: „Prehranjivanje prostom hranom i pijenje vode, s laktom pod glavom umesto jastuka – kakve li bladogeti u ovim stvarima!“

Već pomenuti, uzvišeni car Koso je jednom prilikom posetio hram Kinzandi, na reci Jangce. Priroda u okolini toga hrama je izuzetno lepa, a njegov presto je, za tu priliku, postavljen na sam vrh toga hrama, odakle se pružao najbolji pogled na reku. Cara Kosoa su doveli do njegovog trona. Prvo što je on ugledao, bili su bezbrojni čamci na toj ogromnoj reci od kojih su neki išli uzvodno, a neki nizvodno, dok su se neki kretali ka desnoj, a neki ka levoj obali, tako da se činilo kao da su na moru. Car Koso je bio van sebe od radosti što je video takvo blagostanje u zemlji kojom vlada. Pokraj njega, stajao je opat toga hrama, zen učitelj Obaku, i car mu se obratio: „Koliko li ima razapetih jedara na reci, pitam se?“ Drugim rečima, koliko brodića plovi po reci. Opat je poravnao svoju odoru i s poštovanjem odgovorio: „Samo dva.“ S carevog lica je namah nestalo samozadovoljnog izraza. Šta li on misli time što kaže ‘samo dva jedra’? Čak i u tom trenutku, pred njihovim očima je bilo barem stotinu, ako ne i dve stotine brodića!? Ni manje ni više nego dva brodića! Zbija li on to šalu na račun svoga cara, ismevajući ga i praveći budalu od njega? Na njegovom licu se videlo da mu on nije oprostio taj odgovor. „Kako to, dva brodića!“ Na licu učitelja Obakua nije bilo ni najmanjeg znaka uznemirenosti. S dužnim poštovanjem, on je odgovorio: „Tu su samo brodić imena i brodić profita. Ime označava težnju ka ugledu, a profit označava težnju ka mate-

rijalnoj dobiti. Kao što to Vaše visočanstvo i samo vidi, na reci je mnogo brodića, ali jedna polovina njih plovi zbog ugleda, a druga da bi zaradila novac. Tako da su na reci, zapravo, samo dva brodića, brodić imena i brodić profita.“ Dok je bio zaokupljen tom mišlju, caru se oteo dubok, dubok uzdah. Tako je kako ovaj opat kaže... Jer, zen ne dovodi do toga da vidimo „nove“ stvari, već da one „stare“ vidimo na nov način, onakve kakve one zaista jesu. Pored toga, zen je umetnost samopobeđivanja – pobeđivanja samog sebe (svog najvećeg protivnika).

2

„Avaj, videvši ga, nisam ga video; susrevši se s njim, nisam ga sreo. Sada se kajem i žalim zbog toga, baš kao i onda.“ Ove dve rečenice se nalaze u monumentalnoj posveti koju je Butei (464–549), car Rjoa, zvani Car Budinog uma, jedan od najistaknutijih budista svoga vremena, sačinio u znak sećanja na Bodai Darumu (Bodidarma na sanskritu, *bodi* = prosvetljenje, *darma* = budističko učenje / stvarnost, stvari onakve kakve jesu / istina), dvadeset osmog patrijarha po redu od Bude i prvog zen patrijarha u Kini. U njegovo vreme, budisti su se takmičili jedni s drugima u prevodenju i pisanju komentara na indijske sutre, građenju hramova, rezbarenju ili pravljenju odlivaka budističkih kipova ili u brizi o monasima. Negde oko 520. godine, Daruma je iz Indije stigao u Kinu. Butei, primivši ga u audijenciju, rekao mu je da je stekao veliki broj zasluga. Daruma mu je na to odgovorio: „Baš nikakve.“ Darumin brz i duhovit odgovor je očigledno imao za cilj da bude radikalna kritika budizma toga vremena, budizma preokupiranog trivijalnostima,

koji je zanemarivao najvažniju stvar za svakog budistu – buđenje Istinskog sopstva. Ono što je taj patrijarh hteo da kaže nije bilo da ne treba potpomagati budističke zajednice itd., već da je preokupiranost trivijalnostima i nepoznavanje suštine besmisleno i beskorisno. Međutim, Butei nije shvatio Daruminu primedbu, a Daruma je otišao od njega i nastanio se u hramu Šorin (Šao-lin), na planini Su (Su-zan). Kada je Butei čuo za patrijarhovu smrt, do koje je došlo mnogo godina kasnije, s velikim kajanjem, on je obnovio taj hram.

Najpre, nekoliko reči o zen iskustvu koje je u direktnoj vezi sa zen poezijom. Nema nikakve sumnje da je filozofija zena, opšte uzev, zapravo filozofija Mahajana budizma, s tim što zen ima svoje sopstvene karakteristične metode za spoznaju (stvarnosti). Oni se sastoje u direktnom sagledavanju misterije sopstvenog bića, koje je, po zenu, sama stvarnost. Jedno od zen pravila glasi: tamo gde nema prosvetljenja (satori na japanskom, vu na kineskom, tj. moralne, duhovne i intelektualne emancipacije; oslobođenja od navikama opterećenih šablona i kolotečine; buđenja svesti o osnovnoj pokretačkoj sili života...), nema ni zena. Satori je najznačajnije zen iskustvo: do njega se dolazi neposredno, a ne dugim razmišljanjem i proučavanjem sutri. Da bi doživeo satori, čovek mora da prihvati konačnu činjenicu: prazninu (šunjata), razotkrivenu u „zelenoj vrbi i crvenoj ruži“ ili u Rinzaijevom – slavni kineski učitelj iz perioda T'ang oko čijeg učenja je nastala sekta koja je nosila njegovo ime – „istinskom čoveku bez titula“.

Najvažnija stvar u zenu, kao što je Daruma to naglasio, jeste probuditi svoje istinsko sopstvo, spasti se od samog sebe, od nesputane ljudske gluposti. Postati svestan Bezobličnog sopstva, tj. prevazići ne samo prostorne i

materijalne oblike već i psihičke ili konceptualne oblike, kao što su istina/laž, lepota/ružnoća, dobro/zlo itd. Zen 'svest o samom sebi' ne može se tretirati kao objekat, kao što je to slučaj u psihologiji ili metafizici. Obična 'svest o samom sebi', koja se može tretirati na ovaj način, diferencirana je i ograničena, i ima sopstveni oblik. Zen 'svest o samom sebi' je nešto što se ne može ni na koji način objektivizovati ili diferencirati, jer bez razlike – uvek ostaje subjekat. U zenu, buđenje istinskog sopstva se naziva sagledavanjem sopstvene prirode (kenšo na japanskom). Rinzai (?–867) kaže: „Um je bezobličan i prožima čitav svemir.“ *Dijamantska sutra* (jedna od najkompleksnijih sutri – svetih rukopisa – Mahajana budizma) upozorava: „Svaki onaj koji hoće da me vidi posredstvom oblika ili da me traži posredstvom zvuka, na pogrešnom je putu i nikada se neće susresti s Tatagatom (Buda).“ U soto zenu, često se pominje izreka „telo i duh su otpali“. Sve ovo ukazuje na Bezoblično sopstvo. Neko može pomisliti da se Bezoblično sopstvo može shvatiti konceptualnim putem. Međutim, zen prezire svaku konceptualizaciju. U jednom od svojih mondoa (bukvalno, „pitanje i odgovor“ – jedinstvena zen vrsta dijaloga između učitelja i učenika u okviru koga učenik postavlja neko pitanje o budizmu koje ga duboko zbunjuje, a učitelj, izbegavajući oblast teorije i logike, odgovara na takav način da evocira odgovor iz dubokih slojeva učenikovog intuitivnog uma), Rinzai koristi već pomenuti izraz „istinski čovek bez titula“. On kaže: „U razgolićenom mesu postoji istinski čovek bez titula. On uvek ulazi i izlazi kroz tvoje čulne organe. Ako ga još ne poznaješ, gledaj! Gledaj!“

Moto zena, još od samog njegovog začetka, glasi: „Direktno ukazivanje na čovekov um. Sagledaj svoju

sopstvenu prirodu da bi dostigao budinstvo.“ Nije čudo što zen naglašava sveopšti značaj ne-oslanjanja na usmeno i pismeno učenje Bude, kao i neverovanja u neko više biće izuzev samog sebe (zen duh „samopouzdanja“). Svi njegovi učitelji odgovaraju svoje učenike od čitanja svetih i svetovnih rukopisa, istovremeno ih nagovarajući da se usredsrede na zazen (zen meditacija) ili na uvežbavanje koana (zbunjujuća jezička formulacija koja ukazuje na osnovnu Istinu), i da prosvetljenje iskuse neposredno i pomoću sopstvenih napora. Ovo je u savršenom skladu sa učenjem Bude i ostalih budističkih učitelja. „Ne oslanjaj se na druge, ni na čitanje sutri i šastri (filozofski diskurs, kao i sutra). Budi svoja sopstvena lampa.“ Kineski zen učitelj Ganto (828–887) jednom je rekao: „Ono što ulazi kroz kapiju nije porodično blago.“ Drugim rečima, nijedan smisao koji dolazi izvan nas nije stvaran. Budinstvo je već dostignuto u svakom od nas. Mi samo treba da ga prepoznamo. Jedini istinski smisao u našem životu je onaj koji mu mi sami damo. Niko nije veći od bilo kog drugog. Odrasli nemaju majke i očeve, već samo braću i sestre. U skladu s ovim, svaki zen učitelj se trudi da svaki od njegovih učenika predano vežba da do satorija dođe samostalno, bez ikakvog podučavanja. Učitelj je tu samo da bi bio svedok razumevanja svoga učenika. Jer niko drugi ne može to da uradi umesto nas samih – Buda je samo učitelj. Pa ipak, činjenica je da je bezbroj zen učitelja doživelo prosvetljenje čitajući neku budističku sutru ili zen rukopis, ili čuvši neku izrecitovanu sutru ili slušajući reči izgovorene u nekom mondou. Drugim rečima, nemoguće je ignorisati očitu ulogu koju pisana i govorna reč igraju u zenu.

Poenta je u tome da u zenu pojedinac mora da dokuči više od običnog dualističkog značenja pisane i govorne

reči, tj. da intuitivno spozna Prazninu ili budinstvo (u suštini, isto što i spoznaja Bude Šakjamunija), identifikujući se s njima. A ovo tipično zen iskustvo je energičnije i efektnije prikazano u *poeziji* nego u prozi. Delujući direktno na naša osećanja i volju, kao što to poezija uopšte čini, *zen poezija* će nam pre zen proze omogućiti skok do fundamentalne Istine ili, barem, produbiti naše razumevanje zena. Probuditi naš *zen um*. Zen um je jedna od onih enigmatičnih fraza koje zen učitelji koriste da bi naterali svoje učenike da primete sami sebe, da prevaziđu reči kao takve, i da počnu da se pitaju šta su zapravo njihov sopstveni um i biće: „Znam šta je moj sopstveni um“, kažu oni sebi, „ali šta li je zen um?“ A zatim: „Ali, da li ja zaista znam šta je moj sopstveni um? Da li je on ono što sada radim? Da li je on ono o čemu sada razmišljam?“ Upravo je to cilj celokupnog zen učenja – da nas natera da otkrijemo šta je naš sopstveni um, da nas natera da ga lociramo – a to je početak i same zen prakse, početak spoznaje nesputanog uma.

Naivnost ovog prvog samoispitivanja – šta sam ja? – jeste početnički um (šošin). Um početnika je neophodan tokom čitave zen prakse. To je um otvoren za sve mogućnosti, stav koji uključuje i sumnju i mogućnost, sposobnost da se stvari uvek vide kao sveže i nove. Um početnika je prazan i uvek spreman na sve, slobodan od navika znalca (jer u umu početnika postoje brojne mogućnosti, a u znalčevom svega nekoliko), spreman da prihvati sve (preterana diskriminacija nas ograničava), da sumnja u sve... To je ona vrsta uma koja može da vidi stvari onakve kakve one jesu, i koji korak po korak, kao i u magnovenju, može da shvati prvobitnu prirodu svega. On je neophodan u svim aspektima našeg života. U početničkom umu

nema misli poput: „Ja sam već nešto postigao.“ Sve samoljubive misli samo ograničavaju naš ogromni, bezgranični um. Kada nemamo nikakvih misli o postizanju nečega, nikakvih misli o samom sebi, mi smo apsolutni početnici. I tada zaista možemo nešto da naučimo. Početnički um je vežba zen uma, a njen cilj je da zauvek sačuvamo svoj početnički um. Ovo je još jedna od tajni svih zen umetnosti: *uvek biti i ostati početnik*. Još jedna stvar koju je neophodno naglasiti – cilj proučavanja budizma nije proučavanje budizma, već *proučavanje samog sebe*.

Tozan Rjokai, slavni zen učitelj i prvi patrijarh soto zen sekte u Kini je rekao: „Plava planina je otac belog oblaka, beli oblak je sin plave planine. Preko čitavog dana oni zavise jedno od drugog, iako potpuno nezavisni jedno od drugog. Beli oblak je uvek beli oblak. Plava planina je uvek plava planina.“ Ovo je savršeno jasno tumačenje života. Postoji bezbroj toga nalik belom oblaku i plavoj planini: muškarac i žena, učitelj i učenik... koji zavise jedno od drugog. Ali plava planina ne treba da smeta belom oblaku. A beli oblak ne treba da smeta plavoj planini. Oni su potpuno nezavisni, ali ipak zavisni jedno od drugog.

3

Zen nas uči da istina nije u sutrama, već u čovekovom srcu. Zen se prevodi kao „meditacija“. Zen umetnosti su oblik meditacije, kako za umetnika tako i za publiku. U zenu, čovek se ne bori da izbriše sve misli iz svog uma ne bi li ga tako ispraznio, već otkriva prazninu koja je tu već prisutna u obliku misli, doživljaja i stvarnosti. Zen osvetljava čovekovu unutrašnju prirodu i sjedinjuje se s njom. Živeći zen, čovek shvata da „nikad